

граѓански ПРАКТИКИ

Македонски центар за меѓународна соработка

ЕДУКАЦИЈАТА КАКО ОСНОВА
ЗА ИЗЛЕЗ ОД СИРОМАШТИЈАТА

ОБРАЗОВАНИЕТО - ИЗЛЕЗ ОД
„МАГИЧНИОТ КРУГ“ НА ПРОБЛЕМИ КАЈ РОМИТЕ

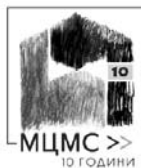
Број 3

Граѓански практики

Едукацијата како основа за излез
од сиромаштијата

Образованието - излез од „магичниот круг“
на проблеми кај Ромите

Број 3

Македонски центар за меѓународна соработка

Библиотека: Граѓанско општество
Граѓански практики

Издавач:
Македонски центар за меѓународна соработка

Извршен директор:
Сашо Клековски

Одговорен уредник:
Гонце Јаковлеска

Лектор:
Даниел Медароски

Дизајн и подготовка:
Кома лаб. – Скопје

Печатница:
Графохартија – Скопје

Тираж: 500

Адреса на издавачот:
Македонски центар за меѓународна соработка
ул. „Никола Парачунов“ бб, п. фах 55
1060 Скопје, Република Македонија

e-mail: mcms@mcms.org.mk
www.graganskisvet.org.mk

СОДРЖИНА .....

- 7 Предговор
- 9 Будиње на свеста кај Ромите за моќта на образованието
Елена Ташкова
- 15 „Едукацијата како основа за излез од сиромаштијата“
Тихомир Каранфилов
- 27 Образованието - излез од „магичниот круг“ на проблеми
кај Ромите
Славко Саздовски
- 39 Ромите, односот на официјалните организации, игноранст-
вото, незаинтересираноста
м-р Благоја Трајковски
- 45 Пријава за конкурс за текстови на теми значајни за
грѓанското организирање
Анифа Демировска
- 53 Белешки за авторите

Предговор

Почитувани читатели,

Пред вас е третиот број на публикацијата „Граѓански практики“ на Македонскиот центар за меѓународна соработка (МЦМС), овој пат посветена на темата „Образованието на Ромите во Македонија“.

Со изборот на оваа носечка тема сакавме да дадеме придонес во дебатата за образовните проблеми на Ромите и за можностите за разрешување. Избраните написи ги содржат видувањата на авторите за образовната состојба и проблеми на Ромите во Македонија, но и нивните предлози за можни решенија и за подобрување на состојбата. Авторите направиле напори своите ставови да ги аргументираат со релевантни статистички податоци, од кои дел се резултат на нивниот личен ангажман на ова поле.

Секако, како и при секоја отворена и демократска дебата, видувањата, оценките и ставовите на авторите се различни. Токму искажаните разлики, се надеваме, ќе придонесат за квалитетно и сериозно разгледување на различните аспекти на разгледуваното прашање.

Интеграцијата на Ромите е голем предизвик пред македонското општество и држава и ќе бара широка општествена мобилизација и акција. Достигнувањето на европските стандарди и вредности нема да биде можно доколку во општеството не се обезбедат услови за рамноправен пристап за сите. За таа цел ќе биде потребна цврста и функционална соработка помеѓу јавниот, граѓанскиот и приватниот сектор (вклучувајќи ги и медиумите).

Како и досега, граѓанскиот сектор, особено ромските граѓански организации, ќе треба да игра активна улога и максимално да ги користат расположливите ресурси за подобрување на образовната состојба на Ромите во Македонија. Притоа, граѓанските организации ќе мора сè повеќе своето работење да го базираат на студии и истражувања и внимателно да ги документираат и јавно да ги презентираат резултатите на нивниот ангажман. Меѓу другото, ова издание на „Граѓански практики“ претставува осврт на искуствата на граѓанските организации и своевидна оценка од различни автори на досегашните резултати.

Изданиево е скромна честитка на МЦМС до ромската заедница во Македонија по повод 8 Април – Светскиот ден на Ромите. Празникот сакаме да го честитаме со мотото на минатогодишната прослава:

Сите сме едно. Честит 8 Април!

Владимир Лазовски
Соработник на проект во програмата
Применето образование на младите Роми

—Будење на свеста кај Ромите за моќта на образованието

1. Улогата на образованието

Најзначајна дејност на човештвото е образованието. Тргувајќи од овој факт, доаѓаме до заклучокот дека образованието ни овозможува лични и заеднички дострели кои водат до осмислување и усовршување на нашиот живот. Стекнувајќи сеопфатни знаења, го оправдуваме своето постоење. Образованието ни помага да ги отвориме очите, да го разбереме светот, да стекнеме големи знаења. Образованието е најсилно орудие на човекот и како такво ни ги покажува патиштата на прогресот, како правилно и добро да се живее, да се зацврсти разумот и моралната свест. Воспитната компонента што во себе ја содржи образованието овозможува нашите деца да се изградат во здрави, комплетни личности, стожери на демократското општество.

Новото демократско општество коешто сите заедно го градиме, меѓу другото, треба да понуди можност за подобрување на образованието на секој поединец, независно од неговата етничка припадност. Можноста за подобрување на образованието не треба да резултира со личен напредок на сметка на другиот, туку како обележје на демократијата треба да резултира со заедничко добро. Самоиницијативноста, решеноста на секого за промена, подобрување на своето образование, треба да биде долгорочна определба на секого, а истовремено, тоа е долгорочна придобивка за себе и за другите.

Во Република Македонија, како земја со хетерогена структура од етнички, верски, но и социјален аспект, егзистираат голем број училишта со мешана национална и верска структура. Додека пред сто години само 5 отсто од

населението беше опфатено со образование, денес со основно образование задолжително со законот е опфатена речиси сета млада популација.

Во досегашната образовна практика, во Р. Македонија се прават огромни напори од страна на сите општествени и државни сегменти за целосно интегрирање на припадниците на етничките заедници во образовниот систем на Р. Македонија.

Образованието како примарна цел и генерирањето на подготвеноста и сам-оиницијативноста кај Ромите за постигнување на оваа цел треба да бидат едни од приоритетните интересни сфери на сите општествени и државни сегменти и невладиниот сектор.

Целисходноста од поголемата опфатеност на децата Роми во образовниот систем е во севкупниот напредок на Р. Македонија на патот кон нејзината успешна демократизација и кон европската интерграција.

2. Слабите страни на образовниот систем

Трансформацијата на нашето општество во отворено демократско општество секако дека се заснова и на неопходната коренита реформа во образовно-воспитниот систем, како суштествена форма на социјално дејствување. Овозможувањето клима и поучување на децата за реализирање трансфер на знаења на своите соученици Роми, почитувајќи ја нивната личност и разликите, се едни од можностите за помош и мотивираност на учениците Роми да бидат истрајни и одговорни кон своите обврски и одговорни кон наставно-воспитниот процес. Секако дека осовременувањето на наставата бара современа технологија, соодветни просторни услови, а најмногу од потреби од човечки ресурси, кои се подготвени да ги прифатат и спроведат промените и да се приспособат кон нив. Вклучувањето на нашиот воспитно-образовен систем во современите европски образовни текови и неговата трансформација во ефикасен и ефективен систем којшто ќе даде еднаква можност за образование на секое дете е голема задача што стои пред сите инстанци од нашиот образовен систем. Проблемите со коишто се среќаваме во процесот на глобализација на современата модернизација на воспитно-образовниот систем се многубројни. Промените не можат да настанат веднаш, но во истрајноста при имплементацијата на темелните промени во наставните планови и програми лежи клучот на успешната образовна реформа. Според членот 28 од Конвенцијата за правата на детето, државите членки му го признаваат правото на детето на образование и поради постепено остварување на ова право врз основа на еднакви можности, посебно, и го прогласуваат основното образование за задолжително и бесплатно за сите.

И покрај тоа што нашата држава ја ратификува оваа конвенција, сведоци

сме на малиот процент на децата Роми опфатени со образование, почнувајќи од предучилишното, преку основното и средното, каде што нивниот процент рапидно опаѓа. Особено нагласен проблем кај припадниците на оваа етничка заедница е нивниот несериозен пристап кон образованието. Сè уште неписменоста е присутна кај овој етнос, што е еден од отежнувачките околности за нивна интеграција во сферите на нивното општествено живеење. Истовремено, неписменоста ја стигматизира и нивната маргинализираност.

2. Причини за слабата застапеност на Ромите во образованието

Припадниците на ромската заедница заедно со сите граѓани на Македонија се соочуваат со многубројните проблеми во нашето општество. Најевидентни проблеми со коишто се среќаваат најголем процент од Ромите се следните: сиромаштија, невработеност, супстандардни услови за живеење, ниско образовно ниво на родителите, питање, ниска здравствена заштита и енормна разлика во соодносот „деца на улица“ и деца Роми редовни во следењето на воспитно-образовниот процес.

Сите одговорни институции во државата преземаат активности за разрешување на овој проблем. Но, сведоци сме дека и покрај добрата волја, образовните проблеми на Ромите и понатаму остануваат нерешени. Верувам дека многумина си го поставуваат прашањето за генезата на овој проблем. Правилната дијагноза скоро секогаш води кон загарантиран успех. Како можни причини би ги навела следните:

- ниската образовна квалификација на родителите Роми;
- лошите социо-културни одлики;
- закоренетите предрасуди за овој етнос;
- непостоењето меѓуетнички дијалог и самозапознавање;
- стереотипен и конзервативен идентитетот на Ромите;
- незаинтересираност и мотивираност за инвестирање во образованието
- за градење или доградување на интелектуалните капацитети на детето Ром;
- економска немоќ за обезбедување на потребните наставни средства и
- помагала;
- недоволна информираност и мотивираност за моќта на образованието
- кај овој етнос;
- општествено исклучување или неадаптирање во изменетите пазарни
- односи.

Овие неколку причини се сметаат за клучни за проблемите на Ромите во

сферата на образованието и нивното општествено живеење.

Ако се тргне од ниското образовно ниво на родителите Роми како една од фундаменталните причини за слабите резултати на децата Роми во образованието, како и нивната неистрајност во своето школување, ќе се дојде до констатацијата дека самите родители не можат да одговорат на својата основна родителска должност - грижа за воспитанието и образованието на своите деца.

Секое дете, без разлика на својата етничка припадност, има желба да учи, да биде забележано, признаено, пофалено. Родителите кои неуспешно ја остваруваат својата воспитна функција во семејството се карактеризираат со тоа што не соработуваат со училиштето и наставниците воопшто, не се заинтересирани за успехот и редовноста на своето дете.

Сето ова негативно се ефектуира врз децата и врз овие деца влијае средината со своите вредности и ставови. Голема е веројатноста дека кај овие ученици влијанието на средината е неконтролирано и доминантно и едноставно ги повлекува овие деца од школските клупи, трансформирајќи ги во т.н. „деца на улица“.

Честото практикување на гетоизирањето во определен дел од градот, во супстандардни услови за живеење и катастрофална инфраструктура, изолираноста, маргинализираноста, слабата комуникација и чувството на инфериорност поради различноста, исто така негативно се ефектуираат врз успешноста на образовниот процес.

3. Можни предлог-решенија за надминување на проблемите со образованието на Ромите

Мултиетничката демографска карта на Македонија налага заложба за градење нов демократски концепт, кој ќе промовира меѓуетнички дијалог, разбирање, интеракција и поттикнување на интегративни општествени процеси коишто ќе резултираат со континуитет во подобрувањето на образованието на Ромите. За да бидат овие придобивки очигледни за сите страни неопходно е да се стави фокус на следните организирани активности:

- Интерактивна системска борба против стереотипите и предрасудите и
- взаемно запознавање и самопомош;
- Едукација за стекнување на основните социо-културни и хумани вредности кај родителите Роми;
- Организирање курсеви за квалификација или преквалификација
- од страна на Министерството за образование, или реанимирање на работничките универзитети, за докомплетирање на образованието на Ромите и стекнување на потребните сертификати;

- Формирање ресурсни центри за нудење на потребните предзнаења за подготовка на децата за вклучување во образовниот систем;
- Обезбедување дополнителна помош и менторство во совладувањето на наставните содржини на децата што се вклучени во образовниот систем;
- Организирање предавања во училиштата од страна на служби и наставниот кадар за родителите Роми за да се сфати моќта на образованието;
- Формирање мобилни екипи за работа на терен, домашни посети за мотивирање на Ромите за истрајност и редовност во училиштето;
- Хуманитарна помош во учебници и училиштен прибор и хигиенски средства;
- Поголем јавен настап и медиумско претставување на успешни претставници од ромската заедница, заради зголемување на мотивираноста и будењето на свеста за моќта на образованието;
- Глобална стратегија за изградување претприемнички дух кај детето
- Македонец за да му помогне на детето Ром во трансферот на знаења за да биде и тоа во чекор со него, во следењето на образовниот процес;
- Иницирање разни форми на неформално образование за Ромите од страна на невладиниот сектор, кои ќе имаат суштинско значење и индиректно ќе го подобрат квалитетот на формалното образование.

Во денешно време сведоци сме на тенденциите и напорите на невладиниот сектор за разрешување или минимизирање на образовните проблеми на ромската етничка заедница. Нивните активности се лоцирани претежно на полето на развојот на неформалното образование на Ромите. Имплементацијата на повеќе проекти од оваа област секако дека ја поместија состојбата од нултата точка. Но, за жал, тоа се само ромски невладини организации, така што се повторува практиката на групирање по етничка основа, изостанува мултикултурниот дијалог и комуникација и партнерскиот однос како идеален и прифатлив модел во кој е инкорпорирано постигнувањето на успешните резултати во сферата на образованието.

Организирањето форми на неформално образование станува јасна потреба којашто треба да се поттикнува и поддржува.

Сите граѓани на оваа држава треба да ја понесат одговорноста на новото време и да преземаат чекори за идентификување на проблемите и да даваат предлог-решенија коишто со интензивна и ефективна меѓусебна соработка и комуникација ќе донесат подобра иднина, пред сè во доменот на образованието.

Новите предизвици и иницијативи треба да бидат во насока на градење

партнерски односи помеѓу невладиниот сектор и владиниот и приватниот бизнис-сектор. Потребата од едукација на ромската заедница е реалност и треба да биде насочена, покрај стекнувањето на образовните основи, и на примарни знаења од информациската и компјутерската технологија. Воведот, стекнувањето и примената на овие знаења ќе им помогне на Ромите полесно да се снајдат во новите пазарни услови на стопанисување и периодот на транзиција, како и во сегашните текови на општествено-економскиот процес во државата.

Иницирање проекти коишто ќе придонесат за надминување и разрешување на образовните проблеми на Ромите треба да се интензивира и развива и да биде секојдневен предизвик на сите граѓани на Македонија.

Со креирањето нова организирана системска програма, ќе се помогне во подигнувањето на нивото на образование на Ромите, подигнувањето на свеста кај Ромите дека моќта е во образованието и дека инвестирањето во едукацијата е најисплатлива инвестиција којашто ќе им го олесни нивното интегрирање во сите сфери на општественото живеење. Воспоставувањето позитивни етнички релации во македонското општество, градење и одржување на меѓусебната доверба, повисок степен на комуникација и запознавање и осознавање на различните културни обележја и вредности, ќе придонесе за градење на заедништво, единство на мултиетнички и мултикултурен план.

Ова треба да биде основна заложба на секој поединец кој својата иднина и иднината на своите деца ја гледа во интегрирана Македонија.

За крај, би завршила со мислата на Аристотел: „За секое постоење е потребна цел, идеја, дејствување и дејствувач кој ќе го реализира тоа“.

Во колкава мера ќе успееме да го реализираме ова и да бидеме ефективни и ефикасни останува да видиме.

Тихомир Каранфилов

— „Едукацијата како основа за излез од сиромаштијата“

Формирањето една здрава личност која ќе биде способна целосно да се вклопи во општествените односи, а со тоа и да го оствари правото за работа, зависи од повеќе фактори. Еден од главните фактори од кој зависи правилниот развој на поединецот е образовниот систем. Колку степенот на едуцираност на поединецот е поголем, толку е полесно неговото вклучување во современите текови на општествениот живот и многу полесно наоѓа работа на пазарот на трудот.

Едукацијата преставува едно од најмоќните оружја за остварувањата на правата на поединецот. Колку една личност е поедуцирана, толку зазема повисоки позиции во општествената скала. Сето тоа, пак, овозможува и подобар општествен стандард.

Едукацијата како богатство на поединецот претставува и огромен капитал на целата општествена заедница. Зависно од бројот и степенот на едуцираниот кадар, често пати е рангирана и местоположбата на заедницата во меѓународните релации. Истовремено, од овие параметри зависат и интегративните процеси не само на етничките заедници во едно општество, туку и помеѓу народите. Затоа, нема држава која не посветува внимание на развојот на образовниот систем и формирањето посебно на високостручните кадри.

Со самото раѓање, без разлика на етничката или половата припадност, секој се стекнува со правото на образование. За секој, образованието треба да биде достапно под еднакви услови. Република Македонија правото на образование го има инкорпорирано во својот устав во одредбата посветена на економските, социјалните и културните права во членот 44 кој гласи: „Секој има право на образование. Образованието му е достапно секому под еднакви

услови. Основното образование е задолжително и бесплатно". Македонија со овој член, со највисока уставна норматива, го гарантира ова право. Истовремено, Македонија во својата регулатива вклучува една значајна одредба во вид на преземање мерки за обезбедување бесплатно основно и средно образование и нудење финансиска помош во вид на стипендии на оние средношколци на кои таа им е потребна.

За жал, и покрај сите законски регулативи, на околу 30000 деца родителите не се во можност да им обезбедат средства и помагала за нормално посетување на наставата. Голем е бројот на децата, посебно во руралните средини, кои имаат потешкотии во посетувањето на наставата. Овие деца најчесто живеат во планинските места коишто се оддалечени од училиштата. Загрижува фактот што голем број деца, најчесто Роми, не го завршуваат основното образование, или пак доколку го завршат, не продолжуваат во средно образование. Ова се должи на традиционалната незаинтересираност за продолжување на образованието и негативниот однос, пред с кај ромските родители, посебно околу едукацијата на нивните женски деца.

Статистички показатели

Податоците коишто ромскиот невладин сектор и ромските политички партии ги изнесуваа во изминатите години за бројот на запишаните ромски деца во основните училишта и бројот коишто го завршуваат ова задолжително образование, како и бројот на оние кои се запишале во средно училиште, а не го завршиле, се застрашувачки. Според нив, од 90% ромски деца кои се запишуваат во основното училиште, само 35-40% завршуваат основно образование. Тие тврдат дека само 10-20% се запишуваат во средните училишта.¹ Доколку ги погледниме статистичките показатели од последните години, ќе се види дека во учебната 1999/2000 година во средните училишта во Македонија има вкупно запишани 447 Роми, од кои 178 се од женски пол. Во наредната учебна година 2000/2001 вкупниот број не се разликува многу - 499 ромски ученици, но затоа пак бројот на ученичките кои посетуваат средна школа се зголемува и изнесува 216.

Овие бројки се зголемуваат во учебната 2001/2002 година кога бројот на запишани ромски ученици се покачува, а вкупната бројка изнесува 589 ученици. Од нив, 213 се ученички.²

¹ „Пријатна фикција“ - Ситуација на човековите права на Ромите во Македонија - ; Серија државни извештаи, бр 7; јули 1998; стр. 74

² „Завод за статистика“ - Ученици во редовно средно образование според изјаснувањето за национална припадност, по пол

Бројките на ромските ученици кои посетуваат настава во средните школи, во последните неколку години, ни овозможуваат да забележиме благ пораст, посебно кај женските деца. Со оглед на природниот прираст, односно наталитетот којшто кај ромската популација е голем, можеби овие бројки не се големи, но се многу поголеми од пред една деценија. Радува и фактот што во последните години расте и бројот на оние кои го завршуваат средното образование. Во 1999/2000 година бројот на Роми кои го завршиле средното образование изнесува 115, од кои 53 ученички. Во 2000/2001-та учебна година овој број изнесува 134 ученици, меѓу кои 59 ученички. Сепак, во учебната 2001/2002 постои благ пад на оние кои го завршиле средното образование. Вкупниот број изнесува 117 од кои само 37 се ученички.³ Ваквиот пад на завршени средношколци можеби е резултат на актуелните настани во 2001 година, коишто негативно се одразија на оваа етничка заедница, со оглед на нивната социо-економска положба. Она што паѓа во очи и загрижува е процентот на ромските ученици од вкупниот број средношколци кој изнесува само 0.6 %, што не соодветствува со бројноста на самата популација. Ако се има предвид дека од вкупниот број средношколци во учебната 2001/2002 околу 75.8% се Македонци, 18.1 % се Албанци, 1.9% се Турци, бројката од 0.6 % Роми⁴ според изјаснувањето не се поклупува ни приближно со статистичките податоци од пописот на населението во 2002 година. Постои една дискрепанца во овие бројки коишто треба да ја загрижат не само македонската, туку и меѓународната јавност. Се раѓа сомнеж дека ромските деца се изјаснуваат како припадници на други етникуми, или пак голем број од нив многу рано го прекинуваат своето образование. Ваквата опсервација можеби не е најсоодветна, но сепак е една забелешка на која експертите треба да обрнат повеќе внимание. Постоечките бројки на запишани Роми средношколци, и покрај сите проблеми со кои се соочуваат, даваат некоја надеж и охрабруваат дека има иднина за ромската популација, иако не се задоволуваат европските критериуми за бројноста на учениците во средното образование.

Во акумулирањето на знаењето крајниот домет не се средношколските установи. Како што сите тежнеат да достигнат високо образование, така и ромската заедница сака да има што повеќе факултетски образован кадар. Ромскиот невладин сектор, како и политичките партии, има забелешки и на универзитетското образование кое е недостапно за Ромите. Нивните поплаки се однесуваат на бројката на дипломираните Роми кои според нив, во последните години, изнесува по еден годишно, вклучувајќи ги тука и вишите школи.

³ „Завод за статистикав“ - Редовни ученици во редовните средни училишта кои завршиле училиште, според изјаснувањето за национална припадност

⁴ „Завод за статистика“ - Ученици во редовно средно образование според изјаснувањето за национална припадност, по пол

Во 1992 година Владата на Република Македонија вовеле квоти за националностите на универзитетско ниво. Оваа квота изнесуваше 10% за сите националности. Овој систем на квоти е променет во 1995 година, кога поради лошите резултати во академската 1995/96 се вовеле систем на квоти којшто ќе одговара на процентот на малцинствата во однос на целото население. За жал, според владини извори, сè до 1994/95 година ниту еден Ром не бил запишан на Универзитетот, а во таа академска година се запишуваат 5 Роми. Во наредната година овој број се зголемил на 6, а во 1996/97 година овој број изнесувал девет студенти.⁵

Системот на квоти за ромската заедница овозможи полесен пристап до високообразовните институции. Од година на година се зголемуваше бројот на запишаните Роми на двата универзитета во Македонија. За жал, како и секаде, така и во системот на квоти настануваат злоупотреби од страна на другите заедници кои се изјаснуваат како Роми, со цел да ги искористат овие бенифиции коишто ги овозможила Република Македонија. Ваквиот непринципиелен однос на универзитетската администрација којшто често пати и свесно ги прекршува овие правила, ја смалува влезната врата за поголем број Роми на двата универзитети.

И покрај сите пречки кои се појавуваат пред ромската заедница во нивната намера за стекнување на високо образование, во 2002 година успеваат да дипломираат 8 Роми, од кои 2 Ромки.⁶ Полека но сигурно се создава интелектуален потенцијал кој во иднина ќе биде носител на сите прогресивни промени во нивната заедница.

Актуелната социо-економска положба на Ромите во Македонија

Преминот од еден општествен систем во друг и процесот на транзиција на општествениот капитал во последната декада доведе до затворање на многу работни места што многу негативно се одрази врз ромската заедница во Македонија. Многумина ги изгубија своите работни места. Ниската образовна структура и скриената дискриминација Ромите ги постави први на листите за технолошки вишок. Многумина се најдоа повторно во Заводот за вработување. За жал, степенот на образование не им овозможуваше, ниту пак сега им овозможува рамноправен пристап на пазарот на трудот. Единствен излез за преживување на многу ромски семејства е социјалната помош. Доколку повторно ја употребиме статистиката, ќе видиме дека

⁵ „Пријатна фикција“ - Ситуација на човековите права на Ромите во Македонија - ; Серија државни извештаи, бр 7; јули 1998; стр. 74

⁶ „Завод за статистика“ - дипломирани студенти, државјани на Република Македонија според изјаснувањето за национална припадност и странски државјани, 2002 година

скоро повеќе од 70% ромски семејства се корисници на социјална помош.⁷ Оваа помош има вредност од еден до два училишни комплекта, кога би се апстрахирале од есенцијалните животни потреби.

Како и секоја мајка, така и ромската мајка сака своето дете пристојно да го облече и подготви за училиште. Моносите на повеќето од ромските семејства се минимални, посебно ако имаат повеќе деца. Затоа многу често можат да се сретнат случаи кога се чека едното дете да се врати, па со истиот школски ранец, прибор или облека да се испрати и второто дете. Се менуваат само книгите, доколку се од различна возраст или доколку воопшто се имаат.

Ваквата положба на ромското семејство остава последици кај ромското дете кое се чувствува запоставено, нерамноправно во однос на другите ученици, без разлика на која етничка заедница припаѓаат. Социјалните разлики кои драстично се зголемуваат со исфрлањето од употреба на училишните униформи можат да доведат до интровертност, повлекување во себе, што е и една од причините за бегање од образовните институции или целосно напуштање на образовниот процес. Во трката за секојдневна егзистенција родителите ги забележуваат промените кај своето дете дури откако улицата целосно ќе го преземе неговото воспитување. За жал, оние кои се задолжени за спречување на ваквите состојби во последно време како да ги потрошиле скоро сите капацитети и инструменти.

Оддалеченост на образовните институции

Социо-економската положба најчесто е причина што ромското семејство одбира помалку атрактивни позиции за живеење. Најчесто живеат во населби каде што се повеќето припадници на истата етничка заедница, а кои се наоѓаат на маргините на градовите. Во овие населби многу ретко или никако не постојат основни или средни училишта. Ваквата оддалеченост на ромските населби од градските јадра и образовните институции претставува дополнителен трошок за ромското семејство кое мора да обезбеди средства за превоз за своите деца.

Доколку во Скопје, на пример, ја погледнеме поставеноста на ромските населби, единствена предност имаат ромските деца кои живеат во општината Шуто Оризари или Топаана. Во овие населби или во нивната близина постојат основни училишта, за разлика од населбата Злокуќани којашто е оддалечена неколку километри од најблиското основно училиште. Овие деца се принудени или да пешачат, со што се изложени на опасност од патниот

⁷ Интервју со градоначалникот на општината Шуто Оризари, Ердоан Исени

сообраќај или пак да плаќаат за градски превоз со што дополнително се оптоварува родителскиот буџет.

Оддалеченоста на средните училишта од ромските населби е уште поизразена. Неможноста да ги поднесат патните трошоци за своите деца кои учат во средните училишта беше и причина кај ромските семејства да се развие иницијативата за изградба на средно училиште во општината Шуто Оризари, која за жал сè уште нема дадено резултати.

Сè додека не се намалат социо-економските разлики во однос на другите заедници во државата и сè додека не се отворат нови основни и средни училишта кои ќе бидат поблиску лоцирани до ромските населби, ова ќе биде уште еден фактор за малиот број едуциран кадар во ромската популација.

Културата, традицијата и навиките

Социо-економскиот статус на ромската заедница не овозможува толку лесно навлегување на современите општествени текови, напротив, предизвикува затворање во гетоизирани населби каде што постои една сигурност дека си меѓу своите, меѓу еднаквите. Ваквото чувство на несигурност уште повеќе е се зголеми по распаѓот на Југославија и настаните на Косово, во кои Ромите беа повторно жртви. По настаните во 2001 година во Македонија помеѓу двете поголеми заедници, сè повеќе доаѓа до преселби на Ромите од мешани етнички средини во чисто ромски средини. Ова особено е изразено во општината Шуто Оризари каде што се преселуваат сè поголем број Роми од други делови на Скопје или дури и од други места. Ваквата сепарација и гетоизација на ромската заедница не овозможува рапидно менување на традицијата и културните навиките. Под влијание на родителите, сè уште се случуваат малолетнички бракови кои се една од причините за напуштање на образовниот процес. Посебно ова е изразено кај ромските девојчиња кои многу рано стануваат мајки. Со незавршено образование, младите родители многу брзо стануваат голем товар не само на нивните блиски роднини, туку и на пошироката општествена заедница.

Сепак, дејствувањето на цивилниот сектор, како и на медиумите, чекор по чекор, предизвика одредени поместувања во традицијата и културните навиките кај Ромите. Со еманципацијата, ромската жена, која долго време беше подредена во семејството, полека но сигурно го менува својот статус, а со тоа и статусот на своите деца. Во сè поголем број ромски фамилии не само што се менува сознанието за важноста на едукацијата, туку и се смалува притисокот врз сопствените деца за рано стапување во брак. Ваквата промена во размислувањето кај родителите има одредено влијание и кај нивните деца кои сè повеќе сакаат да завршат одредено образование за да можат

да најдат своја егзистенција. Ваквата промена може да се забележи и од зголемената бројка ромски девојчиња кои можеме да ги сретнеме не само во средните училишта, туку и во високообразовните институции. Но, за жал, како и многумина млади во Македонија, без разлика на својата етничка припадност, својот животен пат го гледаат надвор од Македонија.

Дискриминација или...

Уште една од причините на којашто се жалат ромските деца во процесот на образованието, а која може да биде причина за нивна фрустрација и напуштање на училиштето, е дискриминаторскиот однос на македонските наставници. Истовремено, тие се жалат дека се тепани или навредувани од нивните професори. Секој кој го поминал нашиот образовен систем, без разлика на етничката припадност, се соочил со чувството на наклонетост или ненаклонетост на одредени професори, без разлика на етничката припадност. Скоро секој бил изложен повеќе или помалку на физичка казна заради непослушност или заради ненаучена лекција. Сето тоа е резултат на ригидниот систем на нашиот образован систем каде што се запоставени педагошките методи кај наставничкиот кадар. Меѓутоа, секоја навреда, секој удар од „туѓ“ наставник, кој не припаѓа на сопствената етничка заедница, добива значење на дискриминаторски чин, колку и да бил добронамерен во одреден момент.

Неискуството, недоволната подготвеност за пренос на знаењето, недостатокот на педагошки методи, непознавањето на традицијата и културата на ромската заедница, на наставничкиот кадар кој го спроведува образовниот развој, во одреден момент можат да ги повредат чувствата кај ромските ученици, како и да предизвикаат несакан инцидент којшто лесно може да се протолкува како дискриминаторски. Во една социјална тензија и етничките набои кои постојат во последните години и со коишто се соочува нашата земја, можни се вакви несакани инциденти на коишто имаат забелешки ромските ученици.

Непознавањето на јазикот

Непознавањето на македонскиот јазик на којшто се одвива образовниот процес кај ромските деца претставува уште еден фактор, уште една бариера, во

постигнувањето солидни резултати во образовниот процес. Дополнителните напори што се бараат од ромските деца при совладувањето на наставниот материјал предизвикуваат огромен напор којшто создава одреден отпор. Сето ова може да биде уште една причина за предвременото напуштање на образовните институции.

Уште од самото раѓање, целокупното воспитување на децата кај најголем број ромски семејства се одвива на ромски јазик. Деца кои во кругот на своите семејства, во самите населби, зборуваат на својот мајчин јазик, немаат можност за правилно изучување на јазикот на пошироката општествена заедница. Овие деца немаат можности за претшколска подготовка во којашто ќе го совладаат јазикот на кој подоцна треба да се образоваат.

Иницијативата да се започне со образование на ромски јазик не вроди со плод од објективни причини. Непостоењето кодифициран ромски јазик и недоволниот наставен кадар на ромски јазик беа една од причините што оваа иницијатива не ги даде очекуваните резултати.

Правото за образование на својот мајчин јазик ромската заедница се обиде да го реализира уште во 1994 година. Во четири основни училишта во Скопје се организира факултативна настава на ромски јазик. Повеќе од 500 ученици ја посетуваа оваа настава во основните училишта „Јане Сандански“, „Васил Главинов“, „Браќа Рамиз и Хамид“ и „26 Јули“. Според постоечките податоци, „обуката за наставничкиот кадар ја организира педагошкиот центар, додека курсот го завршија дваесетина учесници“⁸.

Десет години подоцна оваа факултативна настава е некако згасната наместо да се поддржи и во другите места во Република Македонија каде што живее поголем број од ромската популација.

Министерството за образование и ден-денес нема подготвено стратегија за надминување на проблемот на образованието на Ромите.

Запоставување

Република Македонија во овој момент како да нема слух ниту капацитет за решавање на актуелните проблеми на Ромите во образовниот процес. Реформите во сите сфери на општествениот живот и смалувањето на буџетските стапки не оставаат простор за сериозно пристапување кон овој проблем. Целокупниот потенцијал како да е префрлен на задоволување на потребите на постоечките реформи во образованието.

Запоставувањето на барањата и потребите на ромската заедница во

⁸ „Пријатна фикција“ - Ситуација на човековите права на Ромите во Македонија - ; Серија државни извештаи, бр 7; јули 1998; стр 77

однос на образовниот процес можат да имаат негативни последици во иднина. Нерешените проблеми во образовниот процес на ромските деца ја потпомагаат сиромаштијата не само во оваа заедница, туку и на целата општествена заедница, а со самото тоа се намалуваат шансите на Република Македонија за влез во Европската Унија.

Во недостаток од соодветна интервенција на институциите на власта за решавање на проблемите во едукацијата на ромските деца, се отвори широко поле за дејствување на невладиниот сектор. За жал, иако во најголем дел се дефинирани проблемите, сè уште не постои стратегија за дејствување. Исто така, сè уште се нема појавено невладина организација којашто има доволен капацитет и којашто може да биде стратешки партнер на власта во решавање на поголемиот дел од проблемите.

Досегашното дејствување на невладиниот сектор е само парцијално дејствување коешто само ги задоволува потребите на донаторите. Сепак, радува фактот дека постојат активности на подрачјето на образованието за Ромите, како програмите на ФИООМ и на МЦМС коишто даваат надеж.

Според нив, „видлив е напредокот во оние програми коишто се дополнителна помош на Ромите за да се редуцира намалувањето на бројот на Ромите во средното и основното образование и оние програми кои се работат како оперативни, како на пример: менторството за средношколци Роми и менторството за студентите Роми од кои изникна „Рома верзитас“.⁹

Обидот во програмата за промоција на образование на Ромите (групата ПОР), во кои се „развија партнерството на петнаесет ромски организации со училиштата во повеќе места, е едно насочување кон некои перспективите како би требало да се работи“¹⁰. „Таа програма којашто веќе трета година опстојува на теренот даде видливи резултати“¹¹ со што се покажа нејзината оправданост. Резултатите што ги постигнаа ромските невладини организации на теренот во оваа програма даваат надеж за нејзино опстојување подолго време.

Сепак, и покрај добрите резултати што ги постигнува невладиниот сектор, посебно ромските невладини организации со помош на ФИООМ и МЦМС, постои чувство дека недостасува поголема координирана активност помеѓу невладиниот сектор и ресорното министерство.

⁹ Интервју за документарен филм „Ромски граѓански свет“ со Владимир Милчин, извршен директор на ФИООМ

¹⁰ Интервју за документарен филм „Ромски граѓански свет“ со Сашо Клековски, извршен директор на МЦМС

¹¹ Интервју за документарен филм „Ромски граѓански свет“ со Мухамед Точи, „Месечина“ Гостивар

Каде е излезот

Ромската заедница во Македонија е на маргините на општествената скала. Се соочува со проблеми коишто без помош од пошироката заедница во материјални и човечки ресурси тешко дека ќе ги надмине. За таа цел се потребни и финансиски средства коишто кординирано би се насочувале врз основа на приоритети.

Правците на размислување како би ѝ се помогнало на ромската заедница можеби се во формирање фондови слични како во поранешна Југославија, коишто беа намените за неразвиените подрчја. Постоенето еден фонд за развој на ромската заедница би помогнал многу за надминување на проблемите, а со тоа и во образованието.

Без максимално кординирање на активностите помеѓу владиниот и невладиниот сектор тешко дека ќе се надминат сите проблеми во образовниот процес на ромските деца. Министерството за образование мора да направи максимум ангажирање околу целокупниот опфат на децата во прво оделение, додека невладиниот сектор заедно со медиумите мора да работи на убедувањето на заедницата од потребата за образование.

Потребата од подготовка во претшколската возраст на ромските деца за социјализација и изучување на македонскиот јазик бара соработка на ресорните министерства за да се овозможи градинките да бидат достапни. Во ваквите претшколски установи мора да се размислува за вработување образовани Роми кои наставата ќе ја направат достапна за децата. Невладиниот сектор којшто веќе дејствува на ова поле своите искуства треба да ги пренесе онаму каде што тоа не функционира.

Во барањето решенија коишто не мора да се нови, кои можеби веќе се прават на одредени места, сепак мора да се размислува и за обука на македонскиот наставниот кадар кој работи со ромските деца. Обуката на наставниот кадар би овозможила избегнување на несаканите проблеми што можат да се протолкуваат како дискриминаторски.

Недостатокот од ромски кадар кој ќе работи со децата бара формирање посебна група на Филолошкиот или на Педагошкиот факултет, кои ќе се едуцираат за работа со ромските деца. Мора да се размислува и за формирање вечерни училишта коишто ќе овозможат постарите Роми, кои немаат завршено основно или средно училиште, да се дообразоваат.

Мора да се бара решение и за изградба на нови училишта кои ќе бидат лоцирани поблиску до ромските населби или да се организира превоз до матичните училишта.

Со децентрализацијата на власта и преодот на дел од надлежностите во локалната самоуправа (урбанизам, здравство, социјала и образование) се

отвора можност овие проблеми полесно да се решаваат.

Во секој случај, подобрувањето на социоекономската положба на ромската заедница би овозможила надминување на поголем дел од проблемите, а со тоа и во образованието. Но тука е и најголемиот проблем, како што е ниското ниво на едуцираност што не им овозможува равноправен пристап на пазарот на трудот.

Маѓепсаниот круг тешко дека ќе може да го надмине самата ромска заедница без помош на општествената заедница, без помош на невладиниот сектор, или пак без помош на меѓународниот фактор. Тие треба да помогнат да се активираат сите потенцијални ресурси, како материјални, така и човечки, коишто понатаму ќе бидат носители на развојот на сопствениот народ.

—Образованието - излез од „магичниот круг“ на проблеми кај Ромите —

Наместо вовед

Чин први

Вторник...11:30... раскрсница кај НИП Нова Македонија, сообраќајна гужва, долга редица од автомобили кои бавно се поместуваат... ситуација тргни–застани... вообичаена нервоза поради неможноста брзо да стигнеш до посакуваната локација... Но што ли толку ја кочи колоната? Милиметарски бавно се приближувам до семафорите и некаде пред мене ја гледам причината за бавното движење: колска кола со впрегнат коњ, на колата натоварени неколку големи картони, тркало од велосипед, акумулатор и други ситни дребулии. Колата ја тераат две деца на дванаесет–тринаесет-годишна возраст во парталава облека. Си велам „деца Роми - требаше да претпоставам дека тоа може да е причина за бавното движење“. Кога им се приближив со мојот автомобил, забележувам дека едно од децата е мој ученик од ОУ „Браќа Рамиз и Хамид“. Чинам детето се вика Суад. Им свирнав со сирената со желба да ги поздравам, но сфатив дека згрешив затоа што додадов уште еден тон во нервозната симфонија од свирки што им ја упатуваа другите возачи, а дополнително беше очигледно дека Суад се почувствува непријатно кога ме препозна, веројатно затоа што во тоа време требаше да биде на училиште.

Чин втори

Среда... 7:25... почеток на нов училиштен ден... Во холот на споменатото училиште го гледам Суад во облека не многу поинаква од онаа што ја носеше вчера. Ми вели „Добро утро наставнику!“ „Добро утро“, му велам, и го прашувам каде му се книгите? „Немам книги“, следуваше едноставен одговор и си замина на час. Во тој момент и долго потоа ме остави замислен колку од децата во училиштево ја делат истата судбина.

Тоа за мене беше поттик да започнам мало истражување за ситуацијата на Ромите во образованието, од аспект на наставник во средина каде што најголем процент од учениците се Роми. Базирајќи се на статистички податоци и интервјуа со лидери Роми и релевантни образовни фактори во државава, се обидов да си ја разјаснам состојбата во образованието на Ромите и причините за неа и да ги согледам евентуалните алтернативи за подобрување.

Образованието на Ромите низ бројки

Статистиката е наука базирана на бројки и не остава многу простор за субјективно презентирање на состојбите и анализа базирана на сопствени мислења и чувства. Бројките се многу јасен показател за состојбите, а нивната анализа го прикажува трендот во минатото и моменталниот тренд. Нема простор тоа да биде неприфатливо, особено ако наодите се базирани на официјални податоци. Затоа, иако повеќе ромски граѓански организации располагаат со бројки коишто укажуваат на тоа дека состојбата е уште полоша, јас реших да се потпрам на официјалната статистика. Во текстов се користени публикувани податоци од Државниот завод за статистика, и тоа: Попис 1994 година, Анкетата за работната сила и редовните годишни извештаи за образованието.

Следува преглед на податоците релевантни за образованието на Ромите претставени во табели во периодот од 1997 година до денес или во последниве 5 (пет) учебни години.

Табела 1. Ученици Роми во редовните основни училишта по учебни години, според пол

Учебна година	Вкупно ученици Роми	Женски	Процент на Роми ученици во однос на вкупниот број на ученици во РМ
1997 – 1998	7148	3253	2.8 %
1998 – 1999	7602	3430	3.0 %
1999 – 2000	7757	3588	3.1 %
2000 – 2001	7970	3836	3.2 %
2001 - 2002	7868	3738	3.2 %

Табела 2. Ученици Роми кои завршиле основно училиште по учебни години и пол

Учебна година	Вкупно ученици Роми	Женски	Вкупно ученици кои завршиле основно училиште во РМ
1997 – 1998	385	144	30741
1998 – 1999	372	147	30389
1999 – 2000	400	174	30564
2000 – 2001	518	241	30252
2001 - 2002	598	260	31090

Табела 3. Ученици Роми во редовно средно образование по учебни години и пол

Учебна година	Вкупно ученици Роми	Женски	Процент на Роми ученици во однос на вкупниот број на ученици во РМ
1997 – 1998	351	124	0.4 %
1998 – 1999	450	152	0.5 %
1999 – 2000	447	178	0.5 %
2000 – 2001	499	216	0.5 %
2001 - 2002	569	213	0.6 %

Табела 4. Ученици Роми во редовните средни училишта кои завршиле училиште по учебни години и пол

Учебна година	Вкупно ученици Роми	Женски
1997 – 1998	69	32
1998 – 1999	93	31
1999 – 2000	115	53
2000 – 2001	134	59
2001 - 2002	117	37

Табела 5. Запишани студенти Роми за првпат во прва година

Година	Вкупно студенти Роми
1997 – 1998	20
1998 – 1999	19
1999 – 2000	30
2000 – 2001	57
2001 - 2002	46

Табела 6. Дипломирани студенти Роми државјани на Р. Македонија според пол

Година	Вкупно студенти Роми	Жени	Мажи
1997	3	1	2
1998	2	1	1
1999	16	10	6
2001	5	3	2
2002	8	2	6

* податоците за 2000 година во моментот на истражувањето не беа достапни

Анализата на приложените статистички податоци во апсолутни бројки покажува позитивен тренд на зголемување на бројот на Ромите ученици во рамките на образовниот систем во основното, средното и високото образование. Но и покрај позитивниот тренд на прв поглед, подеталната анализа на податоците укажува на одлевање на Ромите ученици од образовниот процес коешто се случува во повеќе етапи. Имено, ако следиме една генерација по завршување на основното училиште и ако го споредиме со тоа колку ученици од истата генерација завршиле средно училиште (види табела 2 и 4) ќе видиме дека бројот на учениците е преполовен, и повеќе од тоа, всушност околу 70% од учениците од истата генерација не завршиле средно образование. Со одредена осцилација во процентот, ова е показател и за годините наназад. Ова е всушност првото и најголемо одлевање на ученици Роми од образовниот процес.

Второто големо одлевање од образовниот процес се случува кога само приближно околу 30% од учениците Роми кои завршиле средно училиште запишуваат високо образование (види табела 4 и 5).

И, конечно, третото одлевање од образовниот процес се случува кога само еден мал број студенти Роми го завршуваат високото образование. Следејќи и го трендот низ годините, се забележува значително зголемување на бројот на студенти Роми кои завршуваат високо образование од 1999 па наваму (табела 6). Тоа, според некои луѓе кои го следат и се инволвирани во образованието на Ромите, се должи на започнувањето на злоупотреба на квотите за етничките заедници од страна на студенти кои за да се запишат на факултетите се претставуваат како Роми, а всушност не се. Статистиката вели дека во опфатениот период нема магистри и доктори на науки.

Од аспект на наставник во основно училиште каде што најголем дел од учениците се Роми, сметам дека на горните бројки можеме да го додадеме и бројот на ученици кои од различни причини се откажале од образовниот процес уште за време на основното образование за што нема податоци, но е реално присутно. Ова особено се случува при преминот од одделенска во предметна настава кога бројот на предмети расте, а со тоа се зголемува и обемот на наставниот материјал. Овој премин во погорните одделенија носи товар врз децата во совладувањето на материјалот, бидејќи не можат да добијат помош и поддршка од своите родители поради нивното ниско ниво на образование.

Ако на ова додадеме дека одреден број од ромските деца воопшто и не се тргнати на училиште може само да нè загрижи во која насока оди образованието на младата ромска популација.

Интересен е и податокот дека во Република Македонија наставата во основните училишта се одвива на 4 (четири) наставни јазика. Претставено тоа низ бројки за учебната 2000–2001, изгледа вака:

Табела 7. Број на ученици кои посетуваат настава во основно училиште според наставен јазик

Наставен јазик во основно училиште	Број на ученици
Македонски јазик	242770
Албански јазик	76087
Турски јазик	5874
Српски јазик	616

Ако го споредиме бројот на ученици кои посетуваат основно училиште според наставниот јазик, што подразбира дека најголемиот дел имаат и соодветна национална припадност, со бројот на ученици Роми кои посетуваат основно училиште, а тој за учебната 2000 – 2001 изнесува 7868, само по себе се наметнува прашањето дали, имајќи го предвид бројот на ученици Роми, тие не треба да посетуваат настава во основно училиште на сопствен јазик?

Последици од нискиот степен на образование

Ниското ниво на образование кај Ромите води до многу тешки последици коишто се одразуваат на социо-економската положба и на сите сегменти од секојдневниот живот.

За да дојдеме до одговорите на прашањето како ниското ниво на образование на Ромите и нивното одлевање од образовниот процес влијае на нивната конкурентност на пазарот на трудот, ќе се повикаме на податоците од Анкетата за работна сила.

Табела 8. Работна сила според националната припадност во периодот 1998-2000 година

Година	1998		1999		2000	
	Вработени	Невработени	Вработени	Невработени	Вработени	Невработени
Вкупно	539762	284064	545222	261451	549846	261711
Македонци	455946	187743	460009	176298	459200	180164
Албанци	50915	61275	49131	52782	53866	52062
Власи	1845	598	2759	533	1555	734
Роми	4166	12115	4458	11337	3589	9776
Турци	12564	10036	10676	9500	12474	7834
Срби	7350	4240	9879	4115	7416	4277
Друго	6976	8057	8310	6885	11747	6864

Големата невработеност е генерален проблем во државата, што е евидентно од табелата 8 и се движи на ниво од околу 32% од работоспособното население. Меѓутоа, проблемот е драстично поголем кај ромското население достигнувајќи број од 74% невработени од вкупно работоспособните (во 1998). Ако понатаму побараме подетални податоци за вработените 4166 Роми во 1998 г., ќе може да се види дека најголем процент од Ромите работат како работници за услуги, рудари, индустриски и сродни работници или се работници без занимање, додека во секторот на управни административни и сродни работници нема вработено ниту еден Ром. Ова е директно поврзано со ниското ниво на образование. Поради тоа, Ромите се неконкуретни на пазарот за трудот, во контекст каде што и луѓето со високо образование во голем процент се без работа. Во една ваква ситуација, каде што Ромите не поседуваат образование и квалификации со коишто би се наметнале како конкурентни за одредено работно место, а исто така и присутните предрасуди кон ромската популација и дискриминацијата од страна на работодавците ги принудуваат Ромите да прифаќаат каква било работа, најчесто неатрактивни работи коишто бараат тежок физички труд.

Невработеноста и слабо платените работни места го туркаат ромското население во исклучително неповолна материјална и социјална положба, којашто поткрепена со ниската свест за значењето и предностите на образованието меѓу дел од родителите го прават овој проблем многу сложен и тежок. Економски слабото ромско семејство принудено е да живее на работ на егзистенција и секој член на семејството, вклучувајќи ги и децата, се принудени да заработуваат и да придонесуваат во семејниот буџет. Во една таква тешка ситуација инвестирањето во образованието на децата го зголемува оптоварувањето на семејниот буџетот, па така тоа не е приоритет. Токму ваквата ситуација го натерала и Суад, нашиот јунак од воведот, да ја тера коњската кола со дребулии, да изостанува од училиште и да доаѓа без книги.

Значи слабата економска моќ на ромското население поткрепено со ниската свест за ефектите од образованието предизвикува одлевање на учениците Роми од образовниот процес. Одлевањето на учениците од образовниот процес и неговото незавршување предизвикува нивна неконкуретност на пазарот на трудот. Нивната неконкуретност предизвикува неможност за вработување, а невработеноста и слабата заработка ги турка назад во економска немоќ. Ваквите причинско-последични врски го плетат „магичниот круг на проблеми“ поврзани со образованието на Ромите.

Слабата економска моќ и нискиот степен на образование има силно влијание и во секојдневниот (традиционален) живот на ромската популација. Малолетничките бракови поддржани од семејството не се реткост.

Сиромашните семејства каде што има женски деца ги поддржуваат ваквите бракови, а во некои семејства дури и ги форсираат со цел да се вдоми ќерката во друго семејство и грижата за неа да ја преземе друг. На тој начин ќе се олесни семејниот буџет од една страна, а од друга страна ќе се зголемат роднинските врски и можноста за заедничка меѓусебна помош.

И малолетничката деликвенција и криминал се поттикнати од сиромаштијата и необразованието. Во потрага по какви било средства, децата прибегнуваат кон дејства спротивни со законот, а потпомогнато од нивното слабо образование, тие стануваат идеална алатка за манипулирање во рацете на оние кои нивните проблеми знаат да ги искористат во своја полза и да профитираат од нив.

Сето претходно наведено ја прави состојбата на Ромите исклучително тешка. Но има ли излез од ваквата ситуација и што се презема по тоа прашање?

Поглед на состојбата и можните решенија од перспектива на некои релевантни фактори

Ромските лидери во нивните работни средини како интелектуалци во различни сектори на дејствување во образовниот процес, во политичкиот живот како политички лидери, пратеници и во граѓанскиот сектор како активисти и членови на здруженија на граѓани се особено важен сегмент во процесот на детерминирање на проблемите поврзани со ромската популација и образованието од една страна и изнаоѓање решенија за решавање на состојбата од друга страна. Тоа се луѓе коишто произлегле, живеат и работат заедено со ромската популација и како такви најдобро ги познаваат и чувствуваат проблемите на Ромите во секојдневниот живот и проблемите поврзани со образованието и во таа смисла веројатно е дека најдобро можат да ги препознаат најприфатливите решенија. Од овие причини, ромските лидери мораат да бидат вклучени во изготвување на каква било стратегија поврзана со нивното образование. Токму поради ова, барајќи ги одговорите на прашањето поставено погоре, а за потребите на овој текст, направив низа интервјуа со лидери Роми, активисти во граѓанскиот сектор и претставници на релевантни институции од областа на образованието, меѓу кои и Шаип Исини, директор на ОУ „Браќа Рамиз и Хамид“, Ибрахим Ибрахими, координатор на програмата за образование на Ромите – Ромаверситас, Драган Недељковиќ, директор на Агенцијата за образование на заедниците при Министерството за образование и др. Еден дел од интервјуата е фокусиран на причините за ваквата состојба на образованието кај Ромите, а вториот дел имаше за цел да даде препораки за подобрување на состојбата.

Оценувајќи го образовниот систем во државата и колку тој оди во прилог на ромската популација, ромските лидери укажуваат дека државата и општеството треба да им посветат повеќе внимание на Ромите затоа што од една страна има зголемен интерес кај младата ромска популација да се образува во рамките на образовниот систем во основното, средното и високото образование, но од друга страна лошата економска моќ на Ромите во целина не им го дозволува тоа на најголем број ученици. Значи, државата треба да најде начин да им излезе во пресрет на потребите и интересите на младата ромска популација. Според Агенцијата за образование на заедниците, Законот за образование во Македонија е еден од најлибералните закони во земјите на југоисточна европа и во земјите на бивша Југославија, а тоа значи дека сите етнички заедници кои не се мнозинство во РМ имаат право на основно и средно образование. Наставата се одвива на македонски, на албански, на турски и на српски јазик, а факултативно се изведува настава на ромски, на влашки и на бошњачки јазик. Согласно Охридскиот рамковен договор, треба да се направи измена на законската регулатива и да се вклучат и Ромите во образовниот процес на сопствен јазик, вели Драган Недељковиќ од Агенцијата за образование на заедниците. Меѓутоа, основен проблем тука е недостатокот на образовен стручен кадар кој ќе може да ја води наставата на ромски јазик, а за да може развојно да се оствари тоа, еден од начините со кои државата им излегува во пресрет на Ромите е и таканаречената „позитивна дискриминација“ преку утврдување квоти за запишување студенти во државните универзитети на РМ.

Барајќи ги причините за послабата вклученост на ромската популација во образовниот систем, постои согласност дека има повеќе причини, а една од најголемите причини е нивната економска и социјална карактеристика којашто е многу неповолна. Втора причина се традиционалните ставови околу раниот брак и родовата поставеност во рамките на семејството, жените треба да се грижат за куќата и децата, па така немаат време за образование. Третата причина е недоволното познавање на наставниот јазик поради што децата потешко се вклопуваат во наставниот процес. Четврта причина е недоволната писменост на родителите, па така предвидениот наставен материјал на училиште нема со кого да го утврдат дома, нема кој да им појасни или да им помогне околу совладување на материјалот.

За дилемата дали јазикот на којшто се изведува наставата е еден од проблемите во образовнието кај Ромите, ромските лидери сметаат дека е проблем што ромските деца од раѓањето до поаѓање на училиште говорат на ромски, а во прво одделение се соочуваат со проблемот на јазикот, којшто донекаде е како странски за нив. Поради слабата економска моќ, родителите не ги носат децата во градинка каде што би можеле да се подготват подобро за наставниот јазик во училиштата, па им е потребен подолг период да се

прилагодат низ наставата во училиштето. А во Агенцијата за образование на заедниците сметаат дека еден од главните проблеми со коишто би се соочувала реализацијата на наставата на ромски јазик е недостигот на стручен кадар за реализација на наставната програма, а за подготовка на таков кадар е потребно време.

Во врска со конкретните чекори коишто државата би требало да ги преземе за да се подобри ситуацијата со образованието кај Ромите, се истакнува дека би било добро државата да вработи барем еден од родителите во семејството, со што би се подигнала економската моќ на семејството и децата би можеле донекаде да го надминат финансискиот проблем поврзан со трошоците околу образованието. Тоа ќе води до поголема вклученост на Ромите во средното и во високото образование. Шаип Исини, директор на ОУ „Браќа Рамиз и Хамид“, смета дека со оглед на тоа дека Шуто Оризари е голема општина, постоење на средно училиште во неа ќе мотивира повеќе е деца да ја продолжуваат наставата во средно образование. Господинот Драган Недељковиќ од Агенцијата за образование на заедниците смета дека поволно би било ако се овозможи отварање катедра за ромски јазик во рамките на Филолошкиот факултет што би придонело за подобрување и зголемување на стручниот кадар меѓу Ромите. Понатаму, исто така добро би било ако во местата каде што има голема концентрација на ромско население, како на пример општина Шуто Оризари, се отвори училиште за средно образование. На тој начин ќе се намалат трошоците за превоз меѓу учениците Роми, а тие ќе бидат помотивирани да го продолжат средното образование. Посебно е важно за оние Роми кои завршиле високо образование да се најде начин државата да ги вработи за тоа да претставува позитивен пример за останатите Роми. Владата, во соработка со здруженијата на граѓани и политичките ромски лидери од земјава и странство, почна со изготвување образовна стратегија којашто треба да биде подготвена до крајот на 2004 г. Во подготовката на стратегијата ќе бидат вклучени и министерствата за здравство и труд и социјална политика затоа што проблемот е сеопфатен, истакнува Недељковиќ.

Во врска со отворањето средно училиште во општината Шуто Оризари постојат видувања коишто се на друга линија од претходните. На пример, Ибрахим Ибрахими, координатор на програмата за образование на Ромите – Ромаверситас, смета дека тоа би придонело за уште поголема сегрегација на Ромите. Најголемиот број од ромските ученици би го посетувале ова средно училиште, додека бројот на учениците од други националности би бил мал. Со намалување на контактите со учениците од другите националности, според него, ромските ученици уште повеќе ќе се затворат во својата заедница што води до натамошна сегрегација, што е спротивно од потребите за интеграција на Ромите во општеството. Според него, подобро

би било да се отвори уште едно основно училиште, затоа што постоечките училишта не ги задоволуваат просторните потребите според бројот на сите ученици во општината.

Заклучни согледувања и насоки

И покрај растечкиот интерес на младата ромска популација за вклучување во образовниот процес, и тоа главно во основното образование, и понатаму одреден број деца од најразлични причини не се запишуваат во основно училиште, иако државата го предвидува како обврзно. Имајќи го предвид и малиот опфат на ученици Роми во повисоките нивоа на образование, како и проодноста на тие нивоа, не можеме да кажеме дека образованието на Ромите оди по некоја проектирана нагорна линија за која е осмислен соодветен стратешки пристап.

Има цела низа причини за состојбата во образованието на Ромите и сите тие се причинско-последично поврзани, но се чини дека сепак клучна е економската моќ на ромското население. Овој фактор треба да биде земен како клучен во креирањето на идните стратегии и програми за образование на Ромите. Посебно е важно да се има на ум дека во образованието прво треба да се вложи, па подоцна да се ефектуира знаењето и да се очекуваат конкретни резултати. Економската ситуацијата ги тера Ромите да трчаат по каква било заработка уште од „мали нозе“, што им го одвлекува вниманието од образованието. Затоа е потребно да се работи на зајакнувањето на економската моќ, но и на развивањето и јакнењето на свеста на Ромите дека образованието е долгорочен пристап кој ќе донесе ефекти, видливи резултати и подобрување на ситуацијата на подолг рок.

Размислувајќи за идните пристапи за подобрување, се наметнуваат најразлични можности, почнувајќи од едноставни мерки за директна поддршка и помош на Ромите, до сложени одржливи промени и проекти коишто бараат вклучување и долгорочен ангажман на цела низа институции, на пример:

- Создавање повеќе можности за вработување: државата да води грижа за вработување на барем едно лице од секое семејство, обезбедување работни места за Ромите со високо образование, поттикнување на отворање приватни бизниси и оживување на занаетството;
- Мерки за надминување на дискриминацијата на Ромите при вработување и на работните места;
- Економска (материјална) поддршка за сиромашните семејства во форма на учебници, бесплатен или субвенциониран превоз, стипендии, субвенционирано сместување во интернатите и студентските домови и сл.;

- Стручна квалификација или доквалификација за одредени занимања со што ќе се зголеми конкурентноста на Ромите на пазарот на трудот;
- Обезбедување полесен пристап за талентираните ученици Роми до компјутери, курсеви за англиски јазик и сл.;
- Координација на различните пристапи коишто во своите проекти ги применуваат многу здруженија на граѓани, коишто се активни на полето на образованието на Ромите. Потребно е да се согледаат и можностите за интегрирање на успешните проекти како дел од редовната образовна програма.

— Ромите, односот на официјалните организации, игноранството, незаинтересир-аноста

Редица процеси што ги поттикнуваат општествата денес условуваат нивно приближување и наметнуваат потреба од форми на образование што ќе го олеснат взаемното разбирање. Интензивните миграции, кризите и слично, го поттикнуваат културното приспособување и изградба на комплекс на модели на однесување кои во себе ги вградуваат барањата за взаемно прифаќање и почитување на разликите.

Животно прашање на денешната епоха се негативните тенденции на опфатот во образованието (предучилишно, основно и средно образование). Предизвикот на соочување на современите промени го носи името на заложбите на Министерството за образование.

Оттаму, прашањето на согледбата на овие сосотојби и на суштината и нештата на нашето ангажирање на умствените и образовните потенцијали за подобрување на опфатот на децата Роми во воспитните групи пред поаѓање во училиштето спаѓа меѓу најзначајните (антрополошки, социолошки, политички и етички) проблеми. Работата е во рацете на оние кои ќе го спроведат проектот - наставници, советници, директори, министерства, родители, УНИЦЕФ и др.

Оваа цел, во својата комплексност, претпоставува посветување внимание на повеќе аспекти на непосредната средина на учениците; понатаму, разрешување на проблемите на опкружувањето и насочувањето на вниманието кон зголемување на опфатот, пред сè на ромската популација.

Создавањето услови за опфатот на децата бара многу повеќе од прикажувањето на некои статистички податоци, со што следува нужноста од соодветна животна и морална совест, висока, секојдневна и општа одговорност и облагодарувањето на ставовите и чувствата на дејноста на сите нас. Зошто толку многу деца-Роми на улица? Во недостиг на посериозни информации и официјални податоци, ќе илустрираме едно истражување реализирано во Скопје; по пат на случаен избор биле анкетирани 120 деца на улица на

возраст од 15 год. Заклучоците од ова истражување ја покажуваат крајната дезинтегрираност на овие деца од пошироката социјална средина; живеат во апсолутна сиромаштија, а голем дел од нив се без име и државјанство; минимално се застапени во образовниот систем, не поседуваат основно образование кое е предуслов за нивна социјална интеграција. Ромите во Република Македонија партиципираат со 2,2 отсто (43.707).

Процесот на опфатот на ромските деца најнепосредно се одразува на мрежата на воспитно-образовните организации. Тоа особено се изразува во мрежата на основните училишта, каде што се реформските зафати што ќе следуваат; забрзано се редуцираат училиштата, а има постојано дефицит на училиштен простор во новите урбани агломерации. Последните промени вршат некои позитивни корекции, со нужни понатамошни зафати. Прашањето на интеграцијата на Ромите во општеството може да се опише како еден „магичен круг“. Нискиот степен на образование, невработеноста, супстандардите се вистински проблем со кој се соочува оваа заедница, а кој се вика неинтегрираност. За да се случи интегрираноста на оваа популација, треба да се има добра волја од сите институции и структури, а се разбира и многу труд и работа во градење стратегија за решавање на проблемот на ромските деца.

Во последниве години, како резултат на многу проекти иницирани од граѓански организации, бројот на основците и средношколците добива нагорна линија. Мрежата на соработка - и формална и неформална ќе се развива како корисна поддршка на работата на инволвираните субјекти во проектите. Оваа мрежа треба да се развива меѓу (субјектите) училиштата, како и меѓу учесниците на проектите, со взаемно помагање и размена на искуства. Значајно е да се поттикнува проектот и понатаму да се потпира на добрите аспекти кон пристапот кон предметната и одделенската настава. Во последно време, без исклучок, постои општо мислење дека образованието во интензивна научно-техничка и технолошка развиеност станува неодминливо пресуден фактор за развитокот и непосредна движечка сила во општествениот и економскиот живот, проблеми на интеграцијата на „овие различности“, во поглед на културата, обичаите, јазикот, начинот на живеење.

Сите промени што настанаа или сè уште се во тек бараат поефикасно образование и едукативен процес кој ќе ги воведо во новите достигнувања на науката, техниката, технологијата и системот на управување на процесите.

Значајно е да се поттикнуваат проекти коишто понатаму ќе се потпираат на добрите аспекти во пристапот кон основното и средното образование. Во основното образование коешто сега трае осум години, понудата ја формираат основните училишта. Овој степен на образование е од јавен интерес, а оттаму не е предвидена можност за вклучување на приватниот сектор.

Во моментот образовната понуда во Република Македонија ја формираат 1.193 училишта со опфат на 337.711 ученици.

Затоа, во центарот на образованието треба да биде силниот поттик за опфат на Ромчињата, а за несигурноста на родителите во врска со реализација на проекти би можело да се побара начин за осознавање на практичните искуства и определените предности коишто треба да го зачуваат и надградуваат секој од проектите. Има една универзална практично-последична форма: Секој жртва, но и причина за пропаѓањето!

Тоа условува и бара многу начини на однесување на луѓето што работат во образованието, свесност за условите и потенцијалите што ги имаме, изградба на висок етички став на одговорност кон овие млади луѓе; кон сите деца (со свест за единство на добрите намери и избегнување на лошите уништувачки постапки).

Пред сè, и во индивидуална и во институционална смисла, тоа значи дека длабока и незаобиколна е одговорноста за сите наши постапки со јасна слика и цел за проблемот и дејствувањето на секој од нас на овој дел од задачите. Суштината е дека индивидуалното и социјалното се условуваат и поттикнуваат меѓу себе. Мрежата на поддршка треба да одигра корисна и голема улога во натамошното развивање на проектите од овој вид. Овие млади луѓе во својот живот треба да имаат перспективно однесување и свест за иднината и одговорност за иднината.

Периодот што настапува е иновирање на образованието, како во доменот на управувањето и раководењето, така и во доменот на самиот воспитно-образовен и научно-истражувачки процес.

Свесни сме за фактот дека проблемите на Ромите во образованието, односно за нивното вклучување се и проблеми на македонското општество. Решавањето на овој проблем ќе зависи од генералните општествени трендови, а пред сè во делот на образованието.

Предлагаме планови за натамошно реализирање и проширување со предложени активности, и тоа:

I.

1. Изработка на инструменти за опфатот на ученици во основно образование (пол, место, националност);
2. Изработка на инструменти за опфат на посетителите во основното образование на возрастите (пол, место, националност);
3. Изработка на инструменти за опфатот на учениците во основното образовните училишта со посебни потреби) пол, место, националност;
4. Изработка на инструменти за опфатот на ученици во ученичките домови за основно и средно образование (пол, место, националност).

II.

1. Обработка на податоци за опфат на учениците во основното образование (пол, место, националност);
2. Обработка на податоците за опфат на посетителите во основното образование на возрастните (пол, место, националност);
3. Обработка на податоците за опфат на учениците во основните училишта и паралелки за деца со посебни потреби (пол, место, националност);
4. Обработка на податоците за опфат на учениците во ученичките домови (за основно и средно образование по пол, место, националност, струка, образовен профил).

III.

1. Анализа на опфатот на учениците во основното образование (пол, место, националност);
2. Анализа на посетителите на основното образование на возрастните (пол, место, националност);
3. Анализа на опфатот на учениците во основните училишта и паралелките за деца со посебни потреби (пол, место, националност);
4. Анализа за опфатот на учениците во ученичките домови (за основно и средно образование, пол, место, националност).

IV.

Предлог-мерки и активности кои ќе произлезат од секоја анализа:

- советување со директорите од основните училишта, ученички домови;
- избор на координатори од основните училишта и нивна обука;
- обука на стручните соработници од училиштата и ученичките домови;
- обука на родителите со цел подигнување на свеста за потребите од образование на нивните деца.

Кажуваме за едно просечно ниво во рамките на државата, коешто ќе овозможи еден поправеден пристап до можностите и ресурсите за развој. За реализација на еден ваков проект не се потребни којзнае колку пари, оттаму тој елемент не може да се зема како оправдување за неспроведувањето на еден таков проект. Ова го доживуваме како одговорност на целото општество, политиката и роковите што ќе ги преземеме на подолга патека, а за ова најголем удел можат да дадат позитивните мислења на образованието и оние што се наоѓаат во кругот на сиромаштијата.

Со оглед на тоа што локалната самоуправа, по дефиниција, е место каде што би требало примарно да се манифестираат голем број од потребите и

интересите на граѓаните, се претпоставува дека таа треба да биде и место каде што треба и може во најголема мера да се доживува и етничкиот идентитет и каде што би требало да започне и разрешувањето на проблемите по овој основ.

Појдовна претпоставка во изнаоѓањето на „спојката“ меѓу локалното управување и поставувањето и разрешувањето на образовните потреби е во наоѓање решенија коишто се потпираат на образовниот процес. Токму институциите на локална самоуправа им овозможуваат на луѓето да размислуваат за нивна етничка припадност. Целите на територијалната поделба можат да бидат различни и не мора нужно да водат кон акомодирање на различни етнички, јазична или други групи. Доколку децентрализацијата е проследена со вистинско демократско плуралистичко владеење во секоја територијална единка со еднакво респектирање на човековите и малцинските права, како и национално ниво, и доколку таа создава услови под кои малцинставата можат подобро да го зачуваат својот идентитет, но и да обучуваат на плуралистичка демократија, во тој случај локалната самоуправа придонесува во олеснувањето на организацијата и едукацијата на малцинствата.

На ниво на локални заедници (посебно во примарното и секундарното образование) е потребно едукативно дејствување преку неформални работни структури (семинари) во пределите каде што живеат малцинства во значаен број, за разгледување, размена на искуства и предлози по прашањата од малцинските права, како што е образованието.

И, на крајот, принципот на заштита на малцинствата (посебно на локално ниво), мора секогаш да се базира на премисата за лојалноста на нивните припадници кон државата чиј дел се тие. Оваа премиса не е дадена еднаш засекогаш, така, и уште повеќе во моменти на потреба од масовно изразување на прифаќањето на системот, односно на структурно-институционалното конципирање на државата.

Во тој контекст, сè повеќе се истакнува потребата од сеопфатно гледање на образованието чиј квалитет започна да се мери и вреднува врз основа на јасно утврдени параметри: целосен опфат на генерациите за задолжително средно образование на наставните програми.

Сепак, обврската на државата за обезбедување образование за сите деца не е исполнета докрај кај определени вулнерабилни (ранливи) групи, за што е потребно посебно истражување за нивно целосно опфаќање во образовниот систем на Република Македонија.

— Пријава за конкурс за текстови на теми значајни за грѓанското организирање

Образованието на Ромите

Ромите на најниско образовно ниво во Р. Македонија

- ▶ Некои податоци за Ромите во Европа и во Р. Македонија
- ▶ Специфичниот начин на живеење на ромската заедница и влијанието врз образованието
- ▶ Непознавањето на македонскиот јазик како причина за отсуствување од образовниот процес
- ▶ Социо-економската полжба и образованието
- ▶ Граѓанскиот сектор потреба и можност за подобрување на состојбата со образованието кај Ромите во Р. Македонија

Предлози и препораки за подобрување на состојбата со образованието кај Ромите во Р. Македонија

Некои податоци за Ромите во Европа и во Р. Македонија

Ромите се единствено малцинство во Европа, кое за разлика од другите малцинства немаат историска татковина и ги има речиси во сите земји на Европа и во Централна Азија. Историските документи говорат дека Ромите мигрирале од северна Индија во Европа во периодот од 9-тиот до 14-тиот век. Денес се смета дека во Европа живеат од 7 до 9 милиони Роми. Во Централна и Источна Европа, во некои држави, како Бугарија, Романија и Словачка процентот на ромското население изнесува од 9 до 11%. Во поранешна СФРЈ им се дозволи задржување на етничкиот идентитет и им се даде на Ромите официјален статус на националност во 1981 година.

Во согласност со Уставот на Р. Македонија, Ромите ги уживаат сите права

како и другите националности кои живеат во земјата. Ромскиот јазик може да се слушне слободно секаде каде што има Роми кои живеат во Р. Македонија.

Според некои историчари, Ромите на просторот на Македонија дошле приближно со доаѓањето на Османлиите во 13 и 14 век. Меѓу 17 и 19 век најмногу од нив преминале од христијанска кон исламска вероисповед. Една од главните поделби на Ромите во Македонија е според дијалектот што го зборуваат. Така, постојат таканаречени влашки и невлашки Роми. Ромите без постојано место на живеење се наречени Чергари, додека оние со одредено место на живеење се нарекуваат Арлии/Јерлии или Јерлиес што потекнува од турскиот збор јерли што во превод би значело локален во смисла дека не мигрира од едно на друго место. Слично на другите земји, во Македонија Ромите се делат и според професиите што ги обавувале како: Барутчи - се однесува на оние кои за време на Отоманската Империја собирале шалитра од која се правел барут за отоманската армија. Потоа, Џамбази се Ромите трговци со коњи, Бугирчи се оние оние кои правеле шила, додека Аравачи се оние кои традиционално изработувале запрежни коли. Други ромски професии биле берачи на тутун, тенекеџии, ложари и музичари.

Според податоците од првиот официјален попис во Македонија од 1948 год. како Роми се декларирале 19.500 или 1.7% од населението. Од нив 55% биле работници и калфи, 18 % земјоделци, 15% мајстори занаетчи и околу 7% приватници.

Според пописот од 1994 г. кој инаку беше меѓународно финансиран, надгледуван и подоцна одобрен од страна на Европската комисија и Советот на Европа, Македонија има 1.954.932 жители. Од нив, 1.378.687 се етнички Македонци, 441.104 или 22.7% се Албанци, 78.019 или 4.0% се Турци 43.707 или 2.2% се Роми, 40.228 или 2.1% се Срби, 8.601 или 0.4% се Власи а 38.309 или 1.9% се други.

Ваквите податоци според ромските лидери не го одразуваат вистинскиот број на Ромите во Македонија. Според нив, во Македонија има 200.000 Роми.

Досега не е направена некоја посериозна анализа којашто би ги зела предвид ваквите тврдења. Причините за огромните разлики меѓу официјалните и неофицијалните проценки произлегуваат од нејасната граница меѓу ромскиот е неромскиот идентитет. Според Извештајот на Европскиот центар за правата на Ромите, најизразит таков пример е во западна Македонија каде што локалните Албанци вршат притисок Ромите на пописите да се идентификуваат како етнички Албанци, други пак вршеле притисок да се изјаснат како муслимани.

Во споменатиот извештај на ЕЦРП, содржан е пример којшто го илустрира наведеното: само во Тетово, две соседства, во кои живеат помеѓу 500 и 700 се декларираат како Турци. Жителите на Теќе и околината, со околу 1.000 Роми опколени од Албанци, се регистрираат како Албанци. Додека во населбата Поток која се состои од околу 200 куќи живеат околу 2.000 декларирани Роми.

Друг пример е појавата на Египќаните кои зборуваат албански, кои на пописот од 1994 се 3.080. Во источна и централна Македонија Ромите коишто имаат христијанска вероисповед се нарекуваат Крци и самите себе се сметаат како Роми, но најчесто другите Роми не ги прифаќаат како Роми.

Повод за тврдењата за огромниот број Роми во Македонија е и прашањето за државјанството. Според податоците на македонската влада од 1997 година од 18.851 лице без државјанство, 4.356 се Роми. И овој податок од ромска страна е оспорен со твдење дека бројот на Ромите без македонско државјанство е многу поголем. Исто така, според пописот од 1994 г., 3670 лица од ромска националност се отсутни од Македонија на повеќе од една година.

Според пописот од 1994 год., има 43.707 Роми или 2.2% од вкупниот број жители од државата.

Специфичниот начин на живеење на ромската заедница и влијанието врз образованието

Во минатото ромските заедници биле мобилни, но денес тие се стабилни. Најголем број од Ромите во Р. Македонија живеат во градовите. Според пописот од 1991 год. тој процент изнесува 94.8%. Најголемте ромски населби се наоѓаат во Скопје (Шуто Оризари, Топаана), Куманово (Средорек), Прилеп, Битола, Штип и други. И поголемите и помалите ромски населби се наоѓаат на перифериите на градовите, најчесто се неурбанзирани, без најосновните урбани потреби за живот. Во овие ромски населби или маала, (административни заедници) изолирани од општествените текови и збиднувања, до израз доаѓаат традицијата и патрјархалниот начин на живеење, сиромаштијата, неписменоста, самоизолацијата и маргинализираноста.

Најголем број Роми во овие ромски маала имаат ниско образовно ниво, а исто така е голем бројот на неписмени лица. На учениците главно им недостасуваат услови за учење во нивните домови, не само во однос на соодветното место за учење, туку и во однос на разбирањето и знаењето на родителите да им дадат поддршка дома. Сиромаштијата (74%) не се одразува само на недостатокот на финансиски средства за обезбедување учебници, туку е во врска со трошоците за школувањето, облеката и обувките, трошоците за транспорт со автобус кои се потребни за да одат децата на училиште. Само

32% од Ромите посетуваат настава во средните училишта, а само 8% од нив го завршуваат средното образование. Во просек, само еден Ром годишно завршува факултет.

Погоренаведената состојба се рефлектира во уште една карактеристика којашто е специфична во ромската заедница, а тоа е склучувањето малолетни брачни заедници чија карактеристика е емоционална незрелост, низок степен на образование, здравствена неедуцираност и овие бракови рефлектираат непланирано семејство со кое се продолжува алаката на необразованост, алката во синцирот на сиромаштија и неедуцираност.

Стапката на невработеност во Р. Македонија е најголема во Европа, што исто така се однесува и на ромското население. Поради високата стапка на невработеност, многу луѓе се вклучени во пазарот на улица (продажба на цигари, облека, храна), а УНИЦЕФ и Светската банка укажуваат дека многу мал број Роми имаат регистрирано претпријатија или работат сезонска работа и дека голем број Роми преживуваат со шверцување, питање и ситен криминал. Само 0,5% од Ромите работат во државните служби. 4,25% од децата на возраст од 7 до 14 години питаат (1,63% редовно). Овие деца не одат на училиште и најголемиот дел од времето во текот на денот го поминуваат надвор од нивните таканаречени домови, без родителска грижа, оставени на виорот на улицата.

Зошто се создале и се создаваат ромски гета

Општествените и историските случувања и третманот на Ромите од останатото неромско население ги принудивало Ромите да се населуваат на перифериите на градовите покрај реките, здружени во заедници каде што живееле и живеат со нивните специфичности и разлики од останатото население. Во современото живеење нискиот општествен економски статус ги принудува Ромите да останат во ромските маала да градат дивоградби и да живеат во сиромашна повеќечлена заедница. Овие ромски заедници главно се без комунална инфраструктура, елементарни комунални услови за живеење и комунално планирање. Се констатира недостаток од вода, греење, струја, јавни комунални услуги, депонија на отпад и друго.

Во седумте општини во Скопје (каде што има 1/3 од вкупното население) живеат повеќе од 7.330 Роми во 1.559 семејства, со 4.021 деца, што претставува 55% од вкупното ромско население. Значителен дел од Ромите живеат во нововоспоставената општина Шуто Оризари. Во Куманово Ромите се концентрирани во областа Средорек, а во Тетово околу Арабат-кулата, додека во Битола во населбата Баир.

Непознавањето на македонскиот јазик како причина за отсуствување од образовниот процес

Во ромските населби и маала Ромите најчесто комуницираат на ромски, турски или албански јазик, така што се констатира непознавање на македонскиот јазик и истото се јавува како проблем со децата кои тргнуваат во училиште. Бидејќи предучилишното образование е незадолжителен потсистем во воспитно-образовниот систем на Р. Македонија, се констатира недоволна застапеност на ромските деца во предучилишното образование. Ова е како последица на недоволната развиена свест кај родителите за потребата за образование, социјалниот статус на ромските семејства, негативните традиционални вредности, како и недоволната стимулативна средина кај повеќето ромски семејства. Отсуствувањето најчесто се случува на преминот од одделенска во предметна настава и постигнувањето слаби резултати кај учениците од прво до четврто одделение.

Социо-економската положба и образованието

Динамичните и турбулентни процеси од општествено-политичка природа коишто започнаа во деведесеттите години и ги зафатија и просторите на поранешна СФРЈ, директно негативно се рефлектираа на животниот стандард и условите на живеење на бројното население. Од овој глобален тренд на сè поголемо економско раслојување и зголемување на лицата кои константно сè повеќе осиромашуваат не изостана и Р. Македонија. Паралелно со растечкото ограничување и намалување на ингеренциите на државата врз социјалните функции коишто дотогаш беа во нејзина надлежност, етапно сè повеќе се зголемуваше и масата на лицата кои останале без работа, а со тоа и без основни средства за живот. Кон овие процеси би требало да се додат дополнително отежнувачките околности во Р. Македонија како резултат на воените конфликти коишто се одвиваа на просторите на поранешна Југославија, потоа косовската криза, која имаше драстични последици врз Македонија од причини што таа беше прва дестинација на бројни бегалци и, се разбира, последната, македонската криза во 2001 год. Сигурно дека во рамките на тие општи случувања значаен дел на проблемите коишто постоеја е се јавија дополнително, директно се одразија врз економската состојба, којашто споредбено со состојбата на другите етнички групи и онака се оценуваше како многу неповолна со овие случувања.

Ромите во Р. Македонија се карактеризираат со низок економски статус што покрај другото го оневозможува неопходниот воспитен материјал за образование на ромските деца. Ромите кои бараат работа се 4,7% од вкупниот број лица кои бараат работа. Нивните семејства обезбедуваат минимални

и нередовни средства за живот (живеат ден за ден) и затоа е тешко да се одреди прецизно колкави им се месечните примања по семејство. Најголемиот дел од „буџетот“ се троши на обезбедување храна. Ваквата состојба ги принудува родителите да се обратат до центрите за социјални работи и да бараат социјална парична помош. Во просек, секое второ ромско семејство е корисник на социјална парична помош. Најголемиот број Роми живеат во куќи направени од цврст материјал (63%), најчесто на приземје и изградени од нивна страна. Додека, 37% живеат во импровизирани куќи и кои се распаѓаат, кои се изградени пред 30-40 години.

Најголем број од ромските семејства се корисници на социјална парична помош, иако се знае износот на паричното ниво и не е потребна посебна студија за да се констатира дека ромското семејство не може да издвои од социјалниот пакет ниту минимум средства за материјали и книги кои се потребни во образовниот процес на децата. Сезонското работно ангажирање на Ромите и вклучувањето и на децата во ангажирањето на родителите доведува до дополнително отсуствување од училиште со што децата ја надминуваат возраста за продолжување на редовното школување. Ако сите овие проблеми се јавуваат во предучилишното и основното образование, многу мал број ромски деца се запишуваат во средните училишта, а уште помалку во високообразовните институции.

Непознавање на законската регулатива што го третира образованието

Ромската популација во Република Македонија со ниското образовно ниво на коешто се наоѓа и социо-економската положба на ромските заедници условуваат неинформираност и неедуцираност за позитивните законски прописи од сите области, а во тој контекст и за законската регулатива што го третира образовниот процес. Се среќава неинформираност на родителите за потребната документација и благовремено активирање за упис во основното образование коешто условува одолжување за уписот на првачињата. Од друга страна, се констатира и недоследност во спроведувањето на законската регулатива за задолжително основно образование и недоследности во остварувањето на дополнителна настава во основното образование. Преведувањето на учениците со слаби резултати од прво до четврто одделение, доведува до распад уште во петто одделение, бидејќи истите ученици немаат солидна база за продолжување во повисоките класови и совладување и следење на наставната материја, што многу често сето тоа условува истите ученици да бидат префрлани во специјалните одделенија и неможност за продолжување и запишување во средните училишта.

Граѓанскиот сектор потреба и можност за подобрување на образованието кај ромската популација

Невладиното организирање и подинамичниот тренд на основање невладини организации во втората половина на 90-тите години е обид преку самоорганизирање и преземање акции да се одговори или да се ублажат бројните проблеми со кои долготрајно се соочува ромската популација со образовниот процес. Од анализата на ромските граѓански организации од 75 опфатени ромски граѓански организации, 48% се хуманитарно-едукативни граѓански организации коишто на еден или друг начин во своите програми третираат прашања непосредно поврзани со образованието. Ромските граѓански организации преку имплементацијата на своите проекти дадоа свој придонос во актуелизирањето на одреден број прашања што најмногу ја засегаа оваа популација во врска со образовниот процес. Истите преку едукативни трибини и работилници ја подигнаа јавната свест кај оваа популација за значењето на образованието и учеството на семејството во образовниот процес. Преку едукативни брошури, плакати и памфлети доста се придонесе оваа популација да го зголеми процентот на редовни ученици во образованието. Исто така беше согледан проблемот кај учениците дека ги немаат основните прибори за училиште, така што ромските граѓански организации делеа и примарна помош на учениците Роми, во периодот 1995-1997 година, во поддршка на МЦМС и ФИОМ.

Од активностите на ромските граѓански организации посебно би ги издвоила отворањето на Центарот за едукација „Врама си“ од страна на граѓанската организација „Дром“ од Куманово, којшто го посетуваа вкупно 148 деца ученици, од кои 118 од прво до осмо одделение, а 30 во две групи претшколска возраст. Со овие ученици во 2002 година работea 8 едукатори и 8 асистенти. Приоритетна активност на овој центар е пишување домашни задачи и подготовка на децата за училиште, а термините се поделени на часови по македонски, математика, биологија, хемија, историја, географија и француски. Низ активностите на оваа граѓанска организација преку најразлични активности за поттикнување на образованието беа вклучени 440 деца. Проектот „Програма за поддршка на децата и младиниците во Шуго Оризари“ во реализација на Центарот за социјални иницијативи „Надеж“ преку кој низ различни едукативни и образовни програми беа вклучени 180 деца, како и образовно-едукативниот центар „Горче Петров“ во Скопје. Во прилог на констатацијата дека нискиот социоекономски статус на ромските семејства непосредно влијае на ниското образование кај Ромите, зборува и фактот дека само преку проектот „Стипендирање на ромски ученици, студенти и ментори“ поддржан од ФИОМ, во високообразовните институции во последните 4 години, бројот на ромски студенти запишани на државните универзитети во Р. Македонија се зголеми за 100%.

Позитивно врз образованието кај младата ромска популација и подигнувањето на степенот на едуцираност е и поддршката на ромските граѓански организации, којашто повеќе години наназад и денес се обезбедува и се дава од страна на МЦМС и други фондации во поддршка на проектни активности за реализирање курсеви по англиски јазик и информатика, организирање летни кампови и летни школи. Овие проектни активности на ромските граѓански организации овозможува голем број ромски деца за прв пат и како единствена можност да имаат пристап до компјутери и да стекнат одредени вештини и истите да бидат вклучени во воннаставни едукативни активности коишто нивните семејства од економски причини не се во можност да им ги направат достапни.

Предлози и препораки за подобро образование кај Ромите

1. Подигнување на квалитетот на образованието кај Ромите, како апсолутен приоритет кај оваа заедница преку:
  - а) Предучилишното образование и воспитание во годината пред поаѓање на училиште да стане задолжително;
  - б) Поддршка на програмите и проектите коишто го поддржуваат предучилишното образование и основното образование;
  - в) Едукација на родителите и старателите за зачувување на физичкото и менталното здравје кај децата и сензибилизирање на возрасните за потребите на децата и потребите на нивниот развој и подигнување на свеста за значењето на родителот како модел за своето дете;
  - г) Поголема соработка помеѓу владините и невладините институции во заеднички иницијативи во поддршка на образованието кај ромската популација;
  - д) Спроведување законска регулатива за задолжително основно образование;
  - ѓ) Во училиштата со хетерогена национална структура задолжително креирање и реализирање годишна програма за социјализација и толеранција меѓу децата;
  - е) Засилување на образовниот маркетинг (пропагандни материјали и ТВ емисии);
  - ж) Изработка и реализација на програми за описменување и дооформување на основното задолжително образование на целокупното население во Република Македонија, а посебно за Ромите како популација со најниско образовно ниво;
  - з) Организирање различни активности на ромските граѓански организации со цел подигнување на свеста на родителите и децата за подобрување на образованието;
  - с) Преземање мерки и активности за стимулирање за запишување во средните

Белешки за авторите

Елена Ташкова е родена на 28.05.1971 година во Штип, Македонија. Дипломира на Белградскиот универзитет на Дефектолошкиот факултет, смер логопедија. Седум години работи во ОУ „Ванчо Прке“, а сега во ОУ „Гоце Делчев“ - Штип како дефектолог-логопед.

Врши тријажа, корекција на децата со пречки во оралната вербална комуникација за општина Штип.

Учествува во обука во организација на Медија артес во склоп на програмата на ФИООМ „Уметноста во општествените промени“ и во реализација на проектите „Психосоцијална реинтеграција на децата без родители“, „Запознај ме - помогни ми“ и „Предлог-програма за бесплатна правна помош“.

Моментно е на постдипломски студии на Педагошкиот факултет во Штип. Течно зборува англиски, српски и влашки јазик.

Во Здружението за хуманитарни активности „Синергија“ - Штип е претседател на Извршниот одбор.

Тихомир Каранфилов е роден во 1954 година во Битола. Таму го завршува средното училиште. Своето образование го продолжува на скопскиот универзитет каде што апсолвира на Медицинскиот факултет. Од 1999 година работи во ТВ БТР како уредник во македонската редакција. Истовремено пишува и за дневниот весник на ромски јазик Рома тајмс. Како сценарист има реализирано повеќе тв-проекти и документарни филмови: „Ромски кралеви на музиката“, „Ромски политички партии“, „Ромски населби“, „Првата ромска граматика - Шаип Јусуф“, „Ромски цивилен свет“ и тв-проектот „Стоп на насилството врз жената со посебен акцент врз ромската жена“.

Активно е вклучен и во невладиниот сектор од 1999 година. Како генерален секретар на РМЦМ учествува во припремата и реализацијата на проектите: „Косовскиот конфликт и последиците врз косовските роми“, „Мир и пријателство“, „РЕФ“ и др.

Славко Саздовски е роден во 1970 година во Скопје. Дипломира на Факултетот за физичка култура при Универзитетот Св. Кирил и Методиј во Скопје во 1993 година. Во периодот 2002-2003 работи како професор по физичко образование во ОУ „Браќа Рамиз и Хамид“ – Шуто Оризари, Скопје. Во моментот студира социјални науки на „Jonkoping University“ – Шведска. Автор е на повеќе есеи од областа на работа со млади, адолесценција, работа со поединци и групи, помирување и решавање конфликти.

Во текот на 2003 година со поддршка од Институтот Прони за социјална едукација го спроведува проектот „Социјална едукација на младите Роми во општина Шуто Оризари“, чија основна цел е да им даде поддршка и поттик на младите Роми да продолжат со образованието во средно училиште.

М-р Благоја Трајкоски е роден во Секирци, Прилепско, во 1946 година. Основно образование завршува во родното место, а гимназија во Велес. Дипломира на Филозофскиот факултет во Скопје (1971 г.) на групата историја на книжевностите на народите на СФРЈ со македонски јазик.

Во 1976/77 година се запишува на постдипломски студии од областа на социолошките и политиколошките науки, а магистерскиот труд го одбраниува во 1994 година. Има објавено над 80 библиографски единици

До 1978 р. работи како професор по македонски јазик во Средното хемиско училиште „Димитрија Чуповски“.

Во 1978 година е назначен за директор во Заводот за унапредување на предучилишното и основното воспитание и образование во Велес. Од 1991 г., како советник, работи во Бирото за развој на образованието на Република Македонија, подрачна единица, Велес.

Дел од неговите трудови се „Некои сознанија и искуства во остварувањето на дејноста на заводите, со иницирање можни организациски правци и модели за натамошна работа“, „Социолингвистички аспекти во изучувањето на македонскиот јазик на иселеништвото од Македонија во Шведска, во Норвешка и во Германија“ итн.

Учествува во изработката на наставни програми по македонски јазик V-VIII одделение, раководител и учесник е во изработка на програмите за гимназиското реформирано образование (I-IV година), член е на Државната матурска комисија по предметот македонски јазик и литература.

Анифа Демировска е родена во 1962 година. Живее и работи во Делчево, во Управата за јавни приходи. Дипломира на Правниот факултет во Скопје, со положен правосуден испит. Активно е вклучена во невладионото движење во Р. Македонија од 1996 година. Претседател е на Женскиот актив на Ромската невладината организација „Пхурт“ (Мост) Делчево.

Учествува на повеќе национални, регионални и меѓународни конференции како претставник од ромска граѓанска организација, има поминато повеќе е обуки и семинари од различни области организирани на национално и на регионално ниво.